

Elust, mis pühendatud murretele

Vestlus Anu Haagiga

Foto: Riikka Mahlamäki-Kaistinen / Keskisuomalainen

29. augustil täitub 85. eluaasta Anu Haagil, Eesti Keele Instituudi kauaaegsel murdekogujal ning leksikograafil. Lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte eriharur (eriprogrammiga läänemeresoome keelte sõnavara alal), asus ta 1965. aastal tööle instituudi murdesektorisse ja jäi sinna tervelt 43 aastaks. Ta on kogunud murdesõnavara ja kohanimesid peamiselt eestirootslaste, saarte ja läänemurde aladelt, uurinud saksa laensõnu eesti (murde)keeles, avaldanud küsitluskavu ning tuumakaid teadusartikleid. Murdematerjalidega on ta tegelenud ka murdearhiivi juhatajana (1991–2001) ning Emakeele Seltsi murdetoimkonna vanemana (1993–1996).

Anu Haagi suuremate saavutuste seast tuleb esile tõsta tema pühendumust eesti murrete sõnaraamatu (EMS) koostamisele

(1970–1995) ja toimetamisele (1996–2008), millega haakuvad ka „Väike murdesõnastik“ (II köide 1989) ja „Lõunaeesti keelesaarte tekstid“ (2014). Püsivale professionaalsusele osutab tema osalemine „Soome-eesti suur-sõnaraamatu“ (2003) ja „Eesti-soome sõnaraamatu“ (2019) kokkupanekul. Samuti on ta toimetanud sarja „Eesti murded“ läänemurde köite (2000) ning retsenseerinud „Eesti murrete grammatikat“ (2020).

Kelle või mille mõjul otsustasid minna Tartusse eesti filoloogiat õppima? Kui suur oli selles kodu osa?

Ma ei oska mingeid mõjusid ette tuua. Mulle lihtsalt tundus, et eesti keel on see, mida tahaksin õppida. Kusjuures mitte nii, nagu prof Villem Altko meile naljaga pooleks väitis: teile meeldis raamatuid lugeda ja siis otsustasite tulla eesti filoloogiat õppima. Raamatuid lugeda meeldis mulle muidugi, kuid mu lugemus oli üsna kaootiline. Selliseid olulisi sarju nagu „Nobeli laureaadiid“ ja „Põhjamaade romaane“ meil kodus ei olnud ning neid ei saanud ju tollal ka ühestki raamatukogust. Keskkooli lõpuaastail hakkas ilmuma sari „Suuri sõnameistreid“. Selle ma tellisin täitsa omal algatusel ja oma raha eest ning neid raamatuid muidugi ka lugesin, kuid mulle ei meeldinud raamatute ees- ja järelsõnad, teoste analüüsid ega tõlgendused. Kui tutvusin Tartu Riikliku Ülikooli teatmikuga sisseastujatele ja lugesin sealt, et eesti filoloogid saavad õppida ka sugulaskeeli, tundus miskipärast, et seda ma tahaksin. Filoloogiast kui sellisest ei teadnud ma tollal mitte midagi, aga olin otsustanud, et õpetajaks ma saada ei taha.

Kas eest leitu õigustas Su ootusi ja kuidas Sa oma stuudiumiaega tagantjärele hindad? Osa aega õppisid eriprogrammi alusel. Kuidas selline võimalus tekkis?

Ülikool oli algusest peale väga põnev. Mulle ei meeldinud koolis, sest seal

kamandati liiga palju ja pidi väga nõõri mõõda käima, aga ülikoolis tundus korraga, et oled vaba inimene ja saad ise otsustada, mida teed või tegemata jätad. See oli muidugi illusioon, sest pärast esimest õppenädalat saadeti meid kuuks ajaks kolhoosi, mis tähendas kartulivõttu ja linakitkumist ning isegi tööd rehepeksumasina juures ja hobusega viljavedu. Kui sealt naasime, anti teada, et nüüd tuleb hakata viis päeva nädalas ehitustööl käima ja õppetööle pääsme neljal öhtul nädalas kell 18–22. Nikita Hruštšovi ajal tuldi nimelt mõttele, et haritlased peaksid tegeliku eluga lähemalt tutvuma, ja nii saadeti tudengid kümneks kuuks ehitustöödele, peamiselt värvima ja krohvima. Minust näiteks oli aastavahetuseks saanud III kategooria maaler. Sellist asja ei olnud keegi osanud oodata ja miskipärast tekkis tunne, et need „seal üleval” teevad kõik, et me ülikoolis toime ei tuleks, aga küllap me neile alles näitame. Noor inimene jaksab palju. Kui loengud öhtul kümme minutit enne kümnet lõppesid, jõudis veel kinno viimasele seansile.

Kui teisel kursusel sai ainult ülikoolis loengutel käima hakata, tundus, et aega jääb palju üle, ja siis valisime igasuguseid hobitegevusi, mida oli sel ajal palju ja kõik puha tasuta. Teise kursuse kevadel tuli valida kitsam eriala. Soome-ugri eriharusse võeti reeglina viis inimest, meilt aga oli soovijaid üheksa. Et eelmise kursuse viiest oli aasta pärast järele jäänud ainult kaks, otsustati, et võetakse kõik soovijad vastu, eks siis pärast paistab, mitu järele jääb. Sügisel kutsus prof Paul Ariste meile lisaks veel Ago Künnapi, kes algul oli valinud eesti kirjanduse. Me kõik lõpetasime, koos meiega ka vahepeal kusagil ekselnud Andres Ehin.

Kui olime kolmandal kursusel kirjutanud oma esimese eriseminaritöö (minu teema oli „Leib Kalinini karjalastel”), tegi Ariste Ago Künnapile, Anu-Reet Lapile

(hilisem Hausenberg) ja mulle ettepaneku hakata õppima eriprogrammi alusel. Ago sai erialaks samojeedi keeled, Anu-Reet permi keeled ja mina läänemeresoome keelte sõnavara. Erialavaliku tegid õppejõud, meie saime ainult vastata, kas jah või ei. Õpingud pikenesid aasta võrra ja lisandus palju põnevaid aineid, näiteks rootsi, läti, lapi ja alamsaksa keel, germaani keeled ja murded ning Skandinaavia rahvaste ajalugu. Ära jäeti Nõukogude Liidu rahvaste kirjandus ja vist veel midagi. Täies mahus aga tegime ikkagi pedagoogilise praktika ja muidugi mõista kõik „punased” ained.

Ülikooliajale tagasi vaadates arvan, et saime kõigele vaatamata väga hea hariduse. Meiega viidi küll läbi mitmeid totraid eksperimente ja pidime tegema kõikvõimalikke absoluutselt tarbetuid eksameid ja arvestusi, aga ega inimese pea ole prügikast. Kõik, mida vaja ei ole, unustatakse kiiresti.

Erilise soojusega meenutan tollast ajaloo-keeleteaduskonna raamatukogu ehk seminarkat, mis asus ülikooli peahoone kolmandal korrusel. „Vanadel olijatel” oli seal lausa oma laud, kuhu teised ei istunud. Meile usaldati raamatukappide võtmed, nii et saime raamatuid sirvida ja avastada, mida kõike on kunagi kirjutatud. Seminarka oli ette nähtud kohapeal lugemiseks ja töötamiseks, kuid koguhoidjad usaldasid ausõna peale meile öhtul enne sulgemist raamatuid koju, kui lubasime need järgmisel päeval tagasi tuua, mida me ausasti ka tegime.

Kuidas leidsid tee Keele ja Kirjanduse Instituuti? Mis asutus see 1960. aastate lõpus ja hiljem oli? Kuidas andis näiteks murdesektori töös tunda murretele pühendunud juhataja Mari Musta asendumine kohanimeledele pühendunud juhataja Valdek Palliga?

Kui meie õppeaeg 1965. aastal läbi sai, tuli astuda suunamiskomisjoni ette.

Sel ajal koostati lõpetajatest nn pingerida, kus võeti arvesse õpitulemusi, ühiskondlikku aktiivsust ja ei teagi, mida veel. Kes oli pingereas eespool, sel oli suurem valik kohta, mis tol aastal lõpetajatele pakkuda oli. Meie eriprogramm ega lisa-aasta ei läinud kuskil arvesse. Olime sel aastal lõpetava kursuse sabas kõige viimased. Ago sai ülikooli juurde aspirantuurikoha, Anu-Reet õpetajaks Obinitsasse ja mina Prangli saarele. Tegelikult meist õpetajaid ei saanud. Anu-Reet oli suviti töötanud Eesti Raadio soomekeelsete saadete toimetuses ja kutsuti sinna tööle. Mulle pakkus Mari Must tööd tollases keeleuurimise sektoris. Eevi Ross läks lapsepuhkusele ja koht oli ajutiselt vaba. Sain selle koha, sest mu kodu oli Tallinnas. Keele ja Kirjanduse Instituudil (KKI) mingit eluaset pakkuda ei olnud, isegi ühiselamukohtadega oli kitsas.

KKI-d juhtis tollal Eduard Päll. Sinna olid koondunud kirjandusteadlased, folkloristid ja keeleuurijad. Keeleinimesed jagunesid keeleuurimise (murdeuurijad ja süntaksirühm) ja sõnaraamatute sektorisse (seletussõnaraamatu koostajad ning õigekeelsuse ja keelekorraldusega tegelejad). Foneetikalabor oli teises majas, seda juhtis Georg Liiv. Rahvast oli palju, mu mäletamisi sadakond. Õhkkond oli meeldiv ja inimestega sain kiiresti tuttavaks. Esialgsed illusioonid purunesid aga peagi, sest mingit sisulist tööd mulle ei antud. Tuli kopeerida muresedeleid muresõnavaara üldkartoteegi jaoks, mille põhjal pidi kunagi hakatama koostama „Eesti murrete sõnaraamatut”. See oli üsna nüri tegevus ja õiget aru ka ei saanud, milleks seda vaja võis olla. Tundus, et nn päris töö juurde uustulnukail asja ei ole ja palka sai ka väga vähe. Kui Eevi lapsepuhkus lõppes, kadus mul seegi töövõimalus. Kuu aega lite-reerisin nn vabakutselisena muredetekste ja mulle maksti tükitöö alusel. Siis läks üks kirjandusajaloo sektori töötaja lapse-

puhkusele ja mind võeti ajutiselt sinna. Kevadel siirdusin Inturisti ajutiseks soome keele giidiks ja sügisest sain aspirantuurikoha. Niisiis oli algus üsna vaevaline. Aspirantuuri ajal jäin haigeks ja veetsin aasta tuberkuloosidispanseri statsionaaris. 1970. aastal sain nooremteaduriks. Selleks ajaks oli valmis saanud „Eesti murrete sõnaraamatu” prospekt ja koostati esimesi prooviartikleid. Tundus, et sõnaraamatu käsikirja koostamine on päris tõeline töö, kuid selleni jõudsin alles üsna mitme aasta pärast. See töö võttis siis kogu aja ja energia.

Mari Must oli entusiastlik murdeuurija ja erakordselt suure töövõimega inimene. Murdesõnaraamatu toimetamise kõrvalt suutis ta koostada kaks köidet muredetekste ja pensioniealisena toimetas trükki mitmed kauaks seisma jäänud käsikirjad. Sektorijuhatjana oli ta tõeline ülemus ja nii teda tagaselja kutsutigi. Kord oli sektoris range ja nõudmised kõrged. Kui ta pensioneerus, muutus ta kolleegide suhtes palju leebemaks.

Valdek Pall oli kohanimeuurija, väga kohusetundlik inimene, kes tegi ära kõik tööd, ka need, mis olid väljaspool ta otse-seid huve. Kolleegina oli ta väga toetav, aga üks tema usaldust kasutati vahel ka ära. Et murdesõnaraamatu ilmumist ei olnud nähtavas tulevikus oodata, püüdis ta teha kõik, et midagigi avaldataks. Nii käivitus „Väikese muresõnastiku” koostamine, mis mõne aja pärast kaheköitelisena ilmus (I osa 1982, II osa 1989). Muredetekstide avaldamiseks vajalikke transkriptsioonimärke polnud, sest eesti-aegsed trükimärgid olid ära kulunud. Uusi märke käis Pall isiklikult hankimas Ungarist, kuid ka sealt ei õnnestunud neid saada. Murdesõnaraamatu esimene vihik sisestati arvutuslingvistika sektori toasuurusesse arvutisse. Selleks tuli kasutada sadu sümboleid ja väljatrükk oli selline, et seda ei osanud keegi lugeda.

Asjad hakkasid liikuma alles siis, kui saadi esimesed lauaarvutid ja entusiastlikud noored mehed suutsid välja mõelda süsteemid foneetiliste märkide loomiseks, mida ka lihtsurelikud suutsid kasutada. Murdesõnaraamatu esimese vihiku ilmumise puhul (1994) avaldati Valdek Palliga Sirbis intervjuu, mis lõppes sõnadega (tsiteerin mälu järgi): „Kui murdesõnaraamat ükskord täielikult ilmunud on, siis on see tõeline monument eesti keelele.”

Oled käinud paljudel murdeekspeditsioonidel. Kuidas läks nii, et alustasid eestirootslastest?

Alustasin tegelikult karjalastest. Ülikooli teise kursuse kevadel, kui oli jagunenud kitsamate erialade järgi, saadeti soome-ugri eriharu õppurid vadjalaste, vepslaste ja karjalaste juurde ekspeditsioonile. Mina sattusin koos dotsent Paula Palmeosega Tveri karjalaste juurde Tšametrovosse. Paula oli seni käinud aastaid Valdai karjalaste juures, nii et koht oli meile kõigile uus ja võõras. Paula oli nõudlik ja hoolas õpetaja: alguses vaatas ta igal õhtul üle, mis me olime kirja pannud, ja jagas juhtnööre, mida ja kuidas tuleb küsida. Igähele määrati kohe ka teema, mille kohta pidi seminaritöö tarvis materjali koguma. Minu teema oli „Leib”. Ka kolmanda kursuse juulis käisin karjalaste juures ja augustis koos dotsent Eduard Vääriga Liivi rannas. Pärast neljandat kursust, kui olin aasta eriprogrammi järgi õppinud, suunas Ariste mind Vormsi saarele rootsi keelt harjutama ja kohanimesid koguma. Olin kaks semestrit rootsi keelt õppinud ega osanud esialgu kustki alustada. Suurem osa Vormsi rootslasi oli 1944. aastal Rootsi põgenenud, jäänud oli mõni üksik vanake ja need mehed, kes olid olnud mobiliseeritud Nõukogude armeesse, sõjas ellu jäänud ja kodusaarele tagasi tulnud, leidmata enam oma perekonda eest. Pilt oli üsna masendav: suured külad täis aher-

varemeid, üksikud üsna kibestunud rootslased ja hulgaliselt sisserännanuid, kes olid tahtnud läände põgeneda, kuid sellega hiljaks jäänud, nii et olid sunnitud paigale jääma. Migrant leiab küll eluaseme, kuid ei hooli sellest suuremat, vaid hakkab kohe oma maja seda osa, kus ta ise ei ela, kütteks kasutama. Küsi siis sellises olukorras vanu kohanimesid!

Olin üsna usin õpilane, püüdsin kasinäid võimalusi kasutades nii palju kohalikku murret üles kirjutada ja õppida, kui vähene aeg võimaldas. Kui sügisel rootsi keele tundi läksin, ei osanudki ma enam Ariste küsimustele riigirootsi keeles vastata, vaid kasutasin Vormsi murrakut. Viimasel ülikoolisuvl suunas Ariste mind Noarootsi ja Risti kihelkonna rootslaste juurde. Pidin koguma kohanimesid ja selgitama, kui palju seal rootslasi veel alles on. Siis sain juba laenatud jalgrattaga sõita, nii et tegevusväli oli palju laiem. Sain aimu, kui erinevad on eestirootsi murded. Noarootsi kooli toonane direktor oli Pakri rootslane Viktor Pöhl. Tema abistas mind väga palju: vestles minuga õhtuti rootsi keeles, juhatas kohalike rootslaste juurde ja sõitis kaugematesse kohtadesse lausa minuga kaasa. Ta tundis kõiki kohalikke, nii et ka inimestega kontakti saada oli tema vahendusel lihtsam. Kirjutasin diplomitöö Noarootsi kohanimedest, millega seoses sain aimu ka arhiivitööst ning arhiivis säilitatavatest materjalidest.

Millised keeleelamused, jutustajad või olmeseigad on püsinud tänini mees? Mis kant Eestis tundub Sulle kõige lähedasem või armsam?

Eks esimene armastus püsi ikka elu lõpuni mees. Eestirootslaste traagiline saatust ja nende imelised endised kodukülad ei ole senini ununenud. Vormsis „lapsendas” mind üks väheseid kohalikke rootslasi, kes lisaks keelejuhi ametile muretses, kas ma ikka olen süüa saanud,

keetis mulle suppi ja soovis, et leiaksin endale hea peigmehe, kellega oma elu jagada. Hiljem saatis ta mulle rootsikeelseid kirju, milles pidevalt kordus sama soov.

Eestis kujunes suurimaks üllatuseks mu isa sünnikoht Harjumaal Türisalus, kus olin käinud varasest lapsepõlvest saati. Olin veendunud, et seal mingit murret ei ole. Alles pärast ülikooli lõpetamist sain aru, et mu tädide ja isegi onulaste keeles on säilinud mitmeid murdejooni ja olen kuulnud seal isegi sõnu, mida meie suures murdesõnavara üldkartoteegis ei leidu. See ei ole ka imeks pandav, sest Keilast pole korralikku sõnavarakogu. Midagi olen sealt siiski ka ise kirja pannud.

Instituudi aja murdekogumismatkadelt on mees länemurde ala, kus olme oli 1960-ndate lõpus veel kaunis arhailine ja leidis mitmeid väga häid murdetundjaid. Mulgimaa oli küüditamiste tõttu kannatanud rohkem kui muu Eesti, mistõttu seal oli põlisasukaid vähe ja murdekõnelejad veel vähem.

Kuidas kujunes 1980. aastateks hoiak, et õige murdekeel on hääbunud?

Kes seda täpselt oskab öelda. Juba Andrus Saarestest alates olid nõuded keelejuhtidele väga kõrged ja arvan, et Saareste õpilane Hella Keem karmistas neid veelgi. Keelejuht oligi peaaegu imeinimene: vähemalt 80-aastane, mitmendat põlve kohalik, koolist ja kultuurist rikkumata, kuid sellegipoolest intelligentne, taiplik, hea jutustaja jne. Ega selliseid kerge leida olnud. Noorem rahvas oli koolis käinud, ringi liikunud, kuulas raadiot ja vaatas telekat, nii et nemad ei tulnud arvesse. Vanad jäid vanemaks ja surid ning siis tunduski, et õiget murret ei kuule enam kuskil. Mari Must lausa deklareeris, et tasanenud murdekeel teda ei huvita ja tema lõpetab kogumise.

Oled uurinud saksa laene eesti (murde)-keeles ja avaldanud tuumakaid artikleid. Kuidas õnnestus see EMS-i koostamise kõrvalt aega näpistades?

Ega eriti ei õnnestunudki. Kogusin küll materjali, kuid selle süstematiseerimiseks ning avaldamiseks ei jätkunud aega ega ilmselt ka küllalt entusiasmi. Ma olen selline tüüp, kel on raske ei öelda, ja seepärast olin tegev soome keele tõlgi ja tõlkijana, soome keele õpetajana jne. See ei soosinud keskendumist. Vähe tähtis polnud ka see, et sellise kõrvaltegevuse eest tasuti, sest mu ametipalk ei ole kunagi küündinud Eesti keskmiseni ja mingitel eluetappidel jäi sellest väheks.

Kuidas võrdleksid asjaosalisena „Eesti murrete sõnaraamatu” ja „Soome-eesti suursõnaraamatu” koostamist?

Neid töid on raske võrrelda. Murdesõnaraamatu käsikirja kirjutati minu ajal sulepeaga paberile ja polnud erilist lootustki, et seda võidakse kunagi avaldada. Alles 25 aastat pärast mu tööleasumist tekkisid võimalused arvuti abil transkript-sioonimärke luua ja veel aastaid hiljem, 1994. aastal, ilmus „Eesti murrete sõnaraamatu” esimene vihik ning jätkus eesti murdetekstide sarja avaldamine, mis oli seisnud 1970. aastast saadik. Mina jäin sellest tööst kõrvale 2008. aastal, kuid sõnaraamat ilmub ja on jõutud avaldada juba 39 vihikut. Seda tööd jätkub veel kauaks ja minu silmad selle lõppu küll ei näe.

„Soome-eesti suursõnaraamatu” koostamisel oli meil kasutada suure soome-rootsi sõnaraamatu andmebaas, millest olid kustutatud rootsi vasted, kuid kus olid säilitatud sõnade tähendusjaotused ja sõnaartikli struktuur, millest algul tuli väga täpselt kinni pidada. Andmebaasist oli suur abi, sest see hoidis kokku väga palju puhttehnilist tööd, mis võtab palju aega ja milles on kerge vigu teha. Samas ei sobinud meile sageli soome-rootsi sõnas-

tiku tähendusjaotused ja tekkis oht tõlkida eesti keelde etteantud andmebaasi nüansse, mitte aga esitada eesti keelele iseloomulikku. Töö käigus saime küll teha muudatusi, kuid omajagu puudusi jäi ja sellele on arvustajad ka tähelepanu juhtinud. Muidugi oli väga tähtis see, et töö sai valmis (2003), et kõik koostajad said näha oma töö tulemust ja et sõnaraamat võeti üldiselt hästi vastu. Praeguseks on see saadaval ka veebis, kus saab pidevalt teha parandusi ja täiendusi.

Osalesin ka suure „Eesti-soome sõnaraamatu” koostamisel, mis oli algusest peale mõeldud kasutamiseks ainult veebis. Siis oli meil kasutada Eesti Keele Instituudis (EKI) koostatud andmebaas, mis eesti keele eripärasid paremini kajastas. Töötasime koos Soome Kodumaa Keelte Keskuse (Kotus) inimestega, kes käisid Tallinnas kord kuus tekkinud probleeme arutamas ja muresid lahendamas. Koostöö nii Kotuse inimeste kui ka EKI arvutiteadlastega sujus hästi ning töö sai 2019. aastal õigeks ajaks valmis.

Valdek Pall oli nii murde- kui ka soome-eesti sõnaraamatu peatoimetaja. Ta oli väga hoolas, nõudlik ja täpne, kuid samas humoorikas ja innustav. Eesti-soome sõnaraamatu peatoimetaja oli Margit Langemets. Seal läksid käiku kõik nüansid, mida sisaldab sõnaraamatu koostamine veebis ja mida meie kui koostajad ei tundnud ega osanud isegi aimata. Õpetlik oli töö kõigi nende sõnaraamatutega.

Kuidas hindad murrete elutingimusi ja -võimalusi tänapäeval?

Eriliseks optimismiks põhjust ei ole. Murded on paikkondlik kõnepruuk ja kui praeguseks on suurem osa eestlasi kolinud linnadesse ja ka maakohtades on vähe selliseid inimesi, kes on samas kohas elanud mitu põlve, siis on paratamatu, et murdekeelt kuuleb harva. Teatavad murdejooned on muidugi visad kaduma, kuid neid tajutakse pigem vigade või lohaka keelekasutusena. Kui kunagi rääkisin emakeeleõpetajatele, et oleks oluline teha vahet, kas lapsel on raskusi ortograafiaga või on tegemist kohaliku murde iseärasustega, sain vastuseks, et see polevat võimalik, sest õpetajad ei tea murretest kuigi palju.

Tundub, et ärgatakse siis, kui on juba hilja. Liivi keele taaselusamisega hakati tegelema, kui oli surnud viimane inimene, kes seda emakeelena kasutas. Võru, Setu, Kihnu ja teised äärealade murded on paremini säilinud ning neis paigus leidub optimistlikke propagandiste, kuid sellegipoolest ei räägita paljudes kodudes lastega enam kohalikku murret. Isegi mina paa-dunud põhjaeestlasena kuulen, et Vikerraadio setokeelse saate tegija kõne pole enam „päris see”. Ma kardan, et murdekeele säilitamise ja taastamisega on niisama kehv lugu nagu eestlaste sündimusega. Kirjakeel tungib peale ning seda ei saa ega ole ka tarvis peatada või takistada.

Küsimusi esitas JÜRI VIKBERG